

KAKSITAVUISET SUBSTANTIIVIT JA NIIDEN TAIVUTUS

Kieliteknologian näkökulma

Johdannoksi

Inarinsaamen substantiivitaivutus on koettu monimutkaiseksi, joskin säännönmukaiseksi. Opetustilanteissa sekä opettajat että opiskelijat ovat kuumeisesti etsineet säännönmukaisuuksia äännevaihteluille: mikä vaihtelee ja missä kohden? Se, miksi kyseinen vaihtelu esiintyy, on ehkä historiallisesti kiinnostavaa, mutta tietokone ei ole tästä näkymästä kiinnostunut. Tästä syystä muutosten syitä ei esitetä.

Tavallisissa kieliopissa esitetyt taivutustyyppit eivät ole olleet aukottomia. Tämän morfofonologisen kieliopin tarkoitus on antaa inarinsaamen taivutusparadigmat täydellisinä – sellaisina kuin ne kieliteknologiaprojektissa tietokoneelle opetetaan. Pohjana on kieliteknologian analyysin kautta tutkittu leksikko eli sanasto, joka on koottu e-sanakirjasta.

Tätä morfofonologista kielioppia kannattaa lukea muun materiaalin oheislukemistona. Se ei yksinään sovellu kielen opiskeluun. Tässä kieliopissa on käytetty myös kieliopillista terminologiaa, joka avautuu parhaiten oppikirjojen ja tavallisen kieliopin kanssa sekä opettajajohtoisesti. Jonkinasteinen kielitieteellinen pohja siis tarvitaan.

Samoin oletetaan ns. sanakirjaortografian hallinta. Taulukoissa käytetään kahta tavallisesta ortografiasta puuttuvaa merkkiä: pistettä yksittäisen konsonantin alla (esim. ɾ ja ɭ) sekä apostrofia ('), esim. kyɛɭi ja kye'le.

Taivutustyyppit ja niiden kaavat

Perinteisessä kieliopissa on totuttu puhumaan esim. â-vartaloista ja e-vartaloista. Näistä on annettu esimerkkejä, mutta näitä ei kumminkaan ole tyhjentävästi kuvattu: vartaloiden sisälläkin esiintyy vielä lukuisia taivutustyypppejä, joissa esiintyy omanlaistaan äännevaihtelua. Juuri tämä on tehnyt kielen oppimisesta hankalan tuntuista.

Tämän morfofonologisen kielopin taivutustaulukoihin on kirjoitettu auki kunkin taivutustyyppin morfofonologinen kaava koodeja käyttäen – ts. se, millaisia ääntenmuutoksia sanassa tapahtuu ja missä kohden. Nämä muutokset ovat säännönmukaisia. Taulukoissa käytetyt lyhenteet ovat kieliteknoprojektin lyhenteitä. Nämä lyhenteet on selvitetty seuraavassa listassa.

Taivutustyypeissä käytettyjen ääntenmuutosten lyhenteet ja ääntenmuutosten selitykset

Lyhenteet

WG = Weak grade / heikko aste

RLEN = Root vowel lengthening / Ensitavun vokaalin / diftongin pidentyminen

RVSH = Root vowel shortening / Ensitavun vokaalin / diftongin lyhentyminen

DLEN = Diphtong lengthening

DSH = Diphtong shortening

CLEN = Consonant lengthening / Keskuskonsonantiston pidentyminen

CSH = Consonant shortening / Keskuskonsonantiston lyhentyminen

SVLOW = Stem vowel lowering / Vartalovokaalin madaltuminen

Ääntenmuutosten selitykset

Vahva aste vs. heikko aste

Kaksitavuisissa sanoissa yksikön nominatiivi ja illatiivi sekä essiivi ja partitiivi ovat vahva-asteisia. Vahvaa astetta ei ole erikseen nimetty.

Kaikki muut sijat kuin edellä mainitut ovat heikossa asteessa. Näihin on konsonanttikeskukseen liitetty lyhenne WG. Huomaa, että heikko aste WG tarkoittaa kieliteknologiassa **ainoastaan** konsonanttikeskusta, kun taas perinteisessä kieliopissa puhutaan yleensä vahvan ja heikon asteen vartalosta. Tästä syystä kieliteknologiassa joudutaan merkitsemään ensitavun pidennykset ja ylilyhennys erikseen.

Ensitavun vokaalin / diftongin pidentyminen

Ensitavun vokaali / diftongi pitenee sekä vahvassa että heikossa asteessa: *sollâ* > *soolâ*, *soolâ*+n; *kutkâ*: *kuudhâ*: *kuutkâ*+n; *niei'dâ* (lyhyt): *nieidâ* (pitkä): *nieidâ*+n (pitkä).

Ensitavun vokaalin / diftongin lyhentyminen

Ensitavun vokaali / diftongi lyhenee kolmessa sijamuodossa: yksikön abessiivissa, monikon komitatiivissa ja monikon abessiivissa, esim. *sollâ* > *so'lå+ttáá*, *so'lå+i+guin*, *so'lå+i+ttáá*; *niei'dâ*: *nie'idâ+ttáá*, *nie'idâ+i+guin*, *nie'idâ+i+ttáá*.

Keskuskonsonantiston pidentyminen

Vahvan asteen ja heikon asteen konsoantit voivat toisinaan pidentyä. *Kie!â*-sanassa essiivi ja partitiivi ovat pidentymämuotoja: *kie!â* > *kiellâ*+n, *kiellâ*+d. Sukká-sanassa esim. yksikön komitatiivi on pidentymämuoto: *sukkâ*: *suhá* > *suhhá*+in.

Keskuskonsonantiston lyhentyminen

Pitkä keskuskonsonantti voi lyhentyä yksikön illatiivissa: esim. *sollâ*: *soo!â+n* (ll > l).

Vartalovokaalin madaltuminen

Vartalovokaali â voi muuttua á:ksi ja vartalovokaali u voi muuttua o:ksi, esim. sollâ > soolá+in, piälkku > piälho+in.

â-SUBSTANTIIVIT

Taivutustyyppit

Taulukko 1. Kaksitavuisten â-vartaloisten substantiivien taivutustyyppit.

	SOLLÂ	KIELÂ / MOOLÂ	KRIISÂ > APINA	NIEIDÂ id =/jd/	KUTKÂ	PUDDÂ / PIEGGÂ
Sg Nom	- sollâ	- kielâ	- kriisâ	- niei'dâ	- kutkâ	- puddâ, pieg'gâ
Sg Gen	RLEN, WG soolâ	WG kielâ	- kriisâ	DLEN nieidâ	RLEN, WG kuudhâ	RLEN/DLEN, WG puudâ, piegâ
Sg Acc	RLEN, WG soolâ	WG kielâ	- kriisâ	DLEN nieidâ	RLEN, WG kuudhâ	RLEN/DLEN, WG puudâ, piegâ
Sg Ill	RLEN, CSH soolân	- kielân	- kriisân	DLEN nieidân	RLEN kuutkân	RLEN/DLEN, CSH puudân, piegân
Sg Loc	RLEN, WG soolâst	WG kielâst	- kriisâst	DLEN nieidâst	RLEN, WG kuudhâst	RLEN/DLEN, WG puudâst, piegâst
Sg Com	RLEN, WG, SVLOW	WG, SVLOW	- kriisáin	SVLOW niei'dáin	WG, SVLOW ku dháin	WG, CLEN, SVLOW puddáin, pieg'gáin

	sooláin	kieláin				
Sg Abe	RVSH, WG soláttáá	DSH/RSH, WG kie'láttáá	- kriisáttáá	DSH nie'idáttáá	RVSH, WG ku'dháttáá	RVSH/DSH, WG pu'dáttáá, pie 'gáttáá
Ess	- sollân	CLEN kiellân	- kriisân	- niei'dân	- kutkân	- puddân, pieg'gân
Par	- sollâd	CLEN kiellâd	- kriisâd	- niei'dâd	- kutkâd	- puddâd, pieg'gâd
Pl Nom	RLEN, WG sool ^{ah}	WG kiel ^{ah}	- kriis ^{ah}	DLEN nieid ^{ah}	RLEN, WG kuudh ^{ah}	RLEN/DLEN, WG puudah, piegah
Pl Gen	RLEN, WG soolâi	WG kielâi	- kriisâi	DLEN nieidâi	RLEN, WG kuudhâi	RLEN/DLEN, WG puudâi, piegâi
Pl Gen2	RVSH, WG so'lâi	DSH/RSH, WG kie'lâi	- 0	DSH nie'idâi	RVSH, WG ku'dhâi	RVSH/DSH, WG pu'dâi, pie'gâi
Pl Acc	RLEN, WG soolâid	WG kielâid	- kriisâid	DLEN nieidâid	RLEN, WG kuudhâid	RLEN, WG puudâid, piegâid
Pl Ill	RLEN, WG, SVLOW soolâid	WG, SVLOW kielâid	- kriisâid	SVLOW niei'dâid	WG, SVLOW kudháid	WG, CLEN, SVLOW puddâid, pieg'gâid
Pl Loc	RLEN, WG soolâin	WG kielâin	- kriisâin	DLEN nieidâin	RLEN, WG kuudhâin	RLEN/DLEN, WG puudâin, piegâin
Pl Com	RVSH, WG so'lâiguin	DSH/RSH, WG kie'lâiguin	- kriisâiguin	DSH nie'idâiguin	RVSH, WG ku'dhâiguin	RVSH/DSH, WG pu'dâiguin, pie 'gâiguin
Pl Abe	RVSH, WG so'lâittáá	DSH/RSH, WG kie'lâittáá	- kriisâittáá	DSH nie'idâittáá	RVSH, WG ku'dhâittáá	RVSH/DSH, WG pu'dâittáá, pie 'gâittáá

Tyyppi SOLLÂ

Tyyppin SOLLÂ sanoissa esiintyy seuraavaa vaihtelua:

Vahva aste: Ensitavussa lyhyt yksinäisvokaali + konsonantistossa geminaattakonsonantti dd, ll, mm, nn, nnj, ɲɲ, rr, tt

Heikko aste: lyhyt d, l, m, n, nj, ɲ, r, d

Tähän kategoriaan kuuluu enimmäkseen kvantitatiivisessa astevaihtelussa olevia sanoja, esim. čiddâ: čiidâ, tullâ: tuulâ, čummâ: čuumâ, lonnjâ: loonjâ, juɲɲâ: juunâ, kurrâ: kuurâ.

Myös joitakin kvalitatiivisessa astevaihtelussa olevia CC: C2-sanoja lasketaan tähän taivutustyyppiin, esim. ruttâ: ruudâ, pottâ: poodâ. Huomaa astevaihtelut tt:d (tyyppi SOLLÂ) ja tt:t (tyyppi PUDDÂ).

Huom: Muut kuin em. pitkät konsonantit vaihtelussa lyhyen konsonantin kanssa (+ ensitavussa lyhyt vokaali) kuuluvat tyyppiin NIEIDÂ (ks. seuraava tyyppi).

Tyyppi NIEIDÂ

Tähän ryhmään kuuluu ainoastaan kvalitatiivisen astevaihtelun alaisia sanoja, ja tämä on tavallisin taivutusparadigma â-substantiiveissa.

Ensitavun diftongi on yksikön nominatiivissa aina lyhyt ja yksikön genetiivi-akkusatiivissa aina pitkä (DLEN).

TYYPPI PUDDÂ

Mahdolliset konsonanttivaihtelut:

a) Pitkä-lyhyt: Konsonanttikeskuksessa voi esiintyä cc:c, dd: d, (ff:f), gg:g, jj:j, kk:k, pp:p, tt:t, zz:z, esim. loccâ: loocâ, puddâ: puudâ, jaffa: jafa, aggâ: aagâ, ijjâ: iijâ, kukká:kuká, pappâ:paapâ, hattâ: haatâ, kozzâ: koozâ.

Huomaa astevaihtelut tt:đ (tyyppi SOLLÂ) ja tt:t (tyyppi NIEIDÂ); samoin kk:h (tyyppi KUTKÂ) ja kk:k (tyyppi NIEIDÂ).

b) Pitkä-puolipitkä-konsonanttivaihtelu, esim. ss:s, vv:v
kassâ: kaaşâ; viovâ:viivâ.

c) Kaikki h:v-astevaihtelutapaukset, esim. juuhâ: juuvâ, laahâ: laavâ, suuhâ: suuvâ

c) Konsonanttiyhtymä (kaksi tai useampia eri konsonantteja) pitkä-lyhyt: Tähän ryhmään kuuluu paljon sanoja, joissa on yksikön nominatiivissa ensitavussa lyhyt vokaali / diftongi ja konsonantistossa jokin konsonanttiyhtymä.

c1) **Vahva aste:** Lyhyt diftongi + C1 (pitkä) + C2 (lyhyt); **Heikko aste:** pitkä diftongi + C1 (lyhyt) + C2 (lyhyt), esim. niei'dâ: nieidâ, ruoi'dâ: ruoidâ, vuov'dâ: vuovdâ

c2) **Vahva aste:** V + C1 (pitkä) + C2 (lyhyt); **Heikko aste:** V + C1 (lyhyt) + C2 (lyhyt), esim. silbâ: siilbâ, čulgâ: čuulgâ, havlâ: haavlâ

c3) **Vahva aste:** V + C1 + C2 + C2; **Heikko aste:** V + C1 + C2, esim. pulssâ: puulsâ, tanssâ: taansâ

c4) **Vahva aste:** V + C1 + C2 + C3; **Heikko aste:** V (RLEN) + C1 + C2 + C3, esim. verstâ: veerstâ

Tyyppi KUTKÂ

Tyypissä KUTKÂ on kvalitatiivisessa astevaihtelussa olevia sanoja:

a) **Vahva aste:** $V + C1 + C2 + C2$; **Heikko aste:** $V (RLEN) + C1 + C2 > C3$: lavkkâ: laavhâ

b) **Vahva aste:** $V + C1 + C2 + C3$; **Heikko aste:** $V + C1 > C4 + C2 + C3$ tekstâ: teevstâ

Tyyppi KIELÂ

Tyyppin KIELÂ-sanoissa ensitavussa on pitkä vokaali tai pitkä diftongi sekä konsonanttikeskuksessa vahvassa asteessa puolipitkä tai lyhyt konsonantti, joka vaihtelee heikossa asteessa lyhyen konsonantin kanssa.

Tavallisimmat tapaukset ovat kvantitatiiviseen astevaihteluun kuuluvia sanoja: vuolâ: vuolâ, liemâ: liemâ, suonâ: suonâ, paarâ: paarâ, muorâ: muorâ.

Mukana on myös muutamia kvalitatiivisen astevaihtelun alaisia sanoja – lähinnä t:đ-vaihtelun alaiset sanat, esim. kietâ : kiedâ, mietâ: miedâ.

Tyyppi KRIISÂ

Tyyppi KRIISÂ on yksinkertaisin taivutustyyppi, mutta näitä sanoja on vähän. Nämä ovat uusia lainoja, jotka on mukautettu inarinsaamen äänneasuun. Nämä on kieliteknologiaprojektissa mukautettu leksikkoon APINA, jossa ei esiinny vaihtelua.

a-SUBSTANTIIVIT

Taivutustyyppit

Taulukko 2. Kaksitavuisten a-vartaloisten substantiivien taivutustyyppit.

	NJAMMA	HANA / SOODA / LAAVA > APINA
Sg Nom	-	-
Sg Gen	WG	-
Sg Acc	WG	-
Sg Ill	RLEN, CSH	-
Sg Loc	WG, CLEN, SLEN	-
Sg Com	WG, CLEN	-
Sg Abe	WG	-
Ess	-	-
Par	-	-
Pl Nom	WG	-
Pl Gen	WG	-
Pl Acc	WG, CLEN	-
Pl Ill	WG, CLEN	-
Pl Loc	WG	-
Pl Com	WG	-
Pl Abe	WG	-

Valtaosa a-substantiiveista sijoittuu kategoriaan NJAMMA. Myös uudet lainasanat, joissa esiintyy V + C1C2(C2)(C3), menevät leksikkoon NJAMMA: *lahna: la'hna, avra: a'vra, tutka: tu'tka, tulppa: tu'lpa, tundra: tu'ndra*.

Tyyppi HANA / SOODA / LAAVA

Nämä ovat raakalainoja, joissa on ensitavussa joko lyhyt tai pitkä vokaali ja joka tapauksessa keskuskonsonantistossa lyhyt konsonantti. Nämä sijoittuvat kieliteknologiassa leksikkoon APINA.

